

The views of Abu Nasr Farabi on government charity

Jaloliddin YUSUBOV¹

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2023
Received in revised form
15 February 2023
Accepted 15 March 2023
Available online
25 April 2023

Keywords:

science,
education,
value,
charity,
Categories,
Metaphysics,
Hermeneutics,
Rhetoric,
Poetics

ABSTRACT

This article analyzes Abu Nasr Farabi's reflections on generosity from a philosophical point of view. Al-Farabi was a thinker who studied deeply the features and teaching of two epochs, two regions, the Middle Ages and the New Age, the cultures of the East and the West, and was able to understand deeply the future of human civilization. He presented to mankind the knowledge gained in the process of growing up in the realities of his environment and the places of his travels, as well as the teachings he extracted from religious views.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss2-pp258-264>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Абу Наср Форобийнинг давлатнинг хайр-саховати ҳақидаги қарашлари

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

илм,
таълим,
қадрият,
хайр-эҳсон,
«Категориялар»,
«Метафизика»,
«Герменевтика»,
«Риторика»,
«Поэтика»

Мазкур мақолада Абу Наср Форобийнинг хайр-саховат ҳақидаги фикрлари фалсафий таҳлил қилинган. Ал-Форобий икки давр, икки минтақа, ўрта асрлар ва янги давр, Шарқ ва Ғарб маданиятларининг ўзига хос хусусиятлари ва таълимотларини чуқур ўрганиб, инсоният цивилизацияси келажагини чуқур англай олган мутафаккир эди. У инсониятга ўзи улғайган муҳитдан, саёҳат қилган жойлардан тўплаган билимларини, дин таълимотларидан ўрганган илмларини тақдим этди.

¹ PhD in Philosophy, Associate Professor, Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan.
E-mail: yusubovjaloliddin@gmail.com

Взгляды Абу Наср Фараби о государственной благотворительности

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

наука,
образование,
ценность,
благотворительность,
«Категории»,
«Метафизика»,
«Герменевтика»,
«Риторика»,
«Поэтика».

В настоящей статье анализируются размышления Абу Насра Фараби о щедрости с философской точки зрения. Аль-Фараби, являясь мыслителем, глубоко изучившим особенности и учения двух эпох, двух регионов, Средневековья и Нового времени, культур Востока и Запада, смог глубоко понять будущее человеческой цивилизации. Он представил человечеству знания, полученные в процессе взросления в реалиях окружавшей его среды и мест его путешествий, а также учений, которые он извлек из религиозных воззрений.

Кириш. Шарқнинг донишманд мутафаккири Абу Наср Форобий 870 йилда Арис дарёси бўйида, Сир бўйида (Ўтирор шаҳри яқинидаги ўрта аср шаҳарчаси) ҳозирги Жанубий Қозоғистон вилоятида Ўтрор деб аталадиган Фороб шаҳрида туғилган). Форобийнинг тўлиқ исми Абу-Наср Муҳаммад Иби Муҳаммад ибн Узлиг ибн Тархон Ал-Форобийдир. Бизга маълумки, Ал-Форобий туркий қабилаларнинг бой оиласидан чиққан, бу унинг тўлиқ исмининг “Тархон” эканлигидан далолат беради. У ерда яшаган тарихчилар ва қолдирган маълумотларга кўра, Ўтирар шаҳри IX асрда тарихий алоқалар ва савдо йўллари туташган йирик маданият маркази бўлган.

Абу Наср Форобий болалигидан илмга меҳр қўйган, бахтига ўша пайтда Ўтирорда жуда бой кутубхона бўлган. Ал-Форобий форс ва юнон тилларини ўрганган, шу тилларда илмий рисоаларни ўқийди. Фороб ва Бухорода асосий таълим олгандан сўнг, ал-Форобий ўз билимини ошириш мақсадида Бағдодга боради. Форобий дунёқарашининг шаклланишига марв мактабининг илмий анъаналари ва фалсафий йўналишлари таъсир кўрсатди. Ал-Форобий Бағдодда илм-фан ва турли фанларни ўрганган. Форобий илм-маърифатга бўлган иштиёқи туфайли ўша даврда илм-фан ва маориф маркази ҳисобланган Дамашқ, Ҳалаб, Қоҳира, Шош, Самарқанд, Бухоро, Марв, Нишопур, Рай, Ҳамадон шаҳарларида бўлиб, мунтазам такомиллашди. Ўша шаҳарларда ўқиб, ишлаган. Шарқнинг бу шаҳарларида у ўз даврининг энг кўзга кўринган олимлари, адабиёт арбоблари билан яқиндан танишди. Улардан таълим олади.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Ал-Форобий атоқли мутафаккир, замондошлари орасида энг йирик олим ва файласуф, Шарқ аристотелчилигининг энг йирик вакилидир. Билимлиги ва саводлиги туфайли “Иккинчи муаллим” унвонини олди. Ал-Форобийнинг ижодий мероси жуда катта (150 га яқин фалсафий ва илмий рисоалар), унинг илмий соҳалари фалсафа ва мантиқ, сиёсат ва ахлоқ, мусиқа ва астрономиядир. Илмий асарларидан энг машҳури “Фозил одамлар шаҳри ҳақида рисола” деб аталади. Унинг машҳур асари “Мусиқа ҳақидаги буюк рисола” дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган. Ал-Форобий юнон мутафаккири Арастунинг “Категориялар”, “Метафизика”, “Герменевтика”, “Риторика”, “Поэтика”, биринчи ва иккинчи “Аналитика”, “Мавзулар” ва бошқа кўплаб фалсафага оид асарларига шарҳлар ёзган.

Абу Насрнинг Афлотун ва Арасту фалсафасидаги ғоялар ҳақидаги китоби унинг фалсафа соҳасида етук олим эканлигини, фалсафа фанини чуқур билганлигини исботлайди. Форобий Аристотелнинг ижтимоий-ижтимоий ғояларини ривожлантирди, ўз навбатида “Кеменгар гавҳари”, “Яхши шаҳар аҳолисининг кўриниши”, “Муаммолар моҳияти”, “Олимларнинг пайдо бўлиши”, “Бахтга эришиш”, “Фуқаролик сиёсати”, “Давлат арбоблари мақоллари” кўплаб конструктив фалсафий асарлар ёзган. Бу асарларида Форобий дунё, жамият, давлат, одамлар муносабатлари ҳақида замонадан илгарилаб кетган фикр ва мулоҳазалар билдиради.

Ал-Форобий асарлари бугунги кунгача ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ. Ал-Форобийнинг давлат ва давлат бошқаруви, ижтимоий-ахлоқий сиёсий қарашлари ҳақидаги хулосалари бугунги жамият учун айниқса муҳимдир. Унинг асарлари Европа Уйғониш даврининг юксалишига катта таъсир кўрсатди. Шарқ ва Ғарб илм-фани, қадимий маданияти муваффақиятларида Форобийнинг хизмати катта.

Муҳокама. Давлатни мустақамлайдиган, мустақилликни ҳимоя қиладиган жамият қандай бўлиши керак? Бунга инсоният тарихида Платон, Арасту, Форобий каби буюк мутафаккирлар жавоб берган. Доҳийларнинг эзгу жамият барпо этиш ҳақидаги ғоялари ҳамиша цивилизациялашган давлат намунаси ва ўлчовидир. Кишилиқ жамияти қанчалик тараққий этмасин, ахборот технологиялари ҳукмрон бўлган бугунги даврда ҳам эзгулик, инсонпарварлик, мурувватлиқ ижтимоий муҳитнинг теранлигини белгилаб беради ва давлат келажагини ҳал қилувчи қадрият сифатида тарихий мавқеини сақлаб қолади.

Жамиятнинг асоси ва келажаги миллий тарбияга боғлиқ, миллий тарбиясиз шахс ижтимоий муҳитда шаклланмайди. Шахсиз жамият давлатга ва унинг келажак авлодларига зарур қадриятларни бера олмайди, ўрта тарихнинг маънавий оламини кейинги даврларга еткази олмайди, давлат манфаатларини ҳимоя қила олмайди. Бинобарин, маданиятли давлатнинг юзи унинг маданияти, ижтимоий муҳити, инсонда инсоний фазилатларнинг намоён бўлишида намоён бўлади. Форобий ёзганидек, жамиятда фақат ахлоқий қадриятлар, хайр-еҳсон, адолат, ҳалоллик, барқарорлик, эзгулик давлат руҳини юксалтиради, уни фақат маънавий қадриятларгина асрай олади.

Ал-Форобий ўзининг "Фозил одамлар шаҳри" асарида инсон билимидан бошланиб, унинг фаолияти (тадбиркорлик), маънавий ҳаёти билан давом этган билим қадриятлари ва турларини кенг таҳлил қилди. Мутафаккир фикрича, жамиятнинг мустақамлиги, барқарорлиги, мустақамлиги эътиқоддан, инсониятнинг табиат қудратини тўғри билишидан (таълимотидан) бошланади. Бутун олам ва инсонлар учун ягона маъно, бир асос борки, у ҳам яратувчидир. Форобий таълимотида ижод ҳақиқатдир, ҳақиқатни тўғри билиш, инсоннинг ижод ҳақиқатини тўғри англаш Худони тўғри билишда ўз аксини топган. Бунинг маъноси шундаки, инсон қанчалик машҳур бўлмасин, у даҳо, қаҳрамон ёки фолбин бўлишидан қатъи назар, бутун инсониятни айлантурса ҳам, дунёни ўзгартира олмайди, табиатни қайта тиклай олмайди, кексаликни енгмайди. Шундай қилиб, барча куч, комиллик фақат ижод эгасининг қудрати билан мос келади ва у бутун ижод эгаси бўлиш билангина индивидуаллик тушунчасини билдиради. Ақлли инсон ўз эътиқоди, диний билими, қобилияти, тарбияси, ахлоқий фазилатлари орқали инсониятга, миллатга, динга муносиб хизмат қила олса, эзгу амалларини авлодларга қолдира олса, инсон маконида шахсга эришади, лекин инсон қанчалик

зўр бўлмасин, у Оллоҳнинг қиёфасини била олмайди. Бинобарин, жамиятнинг, инсоният жамиятининг, авлоднинг тинч-осойишта ҳаёти ва фазилатини ташкил этувчи умуминсоний тўғри билим, диний саводхонлик ва соғлом фикрдир. Булар ҳамиша инсоният маданияти ва цивилизациясининг устунларидир. Инсон ахлоқий фазилатлар орқали инсониятга, миллатга, динга, динга хизмат қила олса, авлодларга эзгу амаллар қолдира олса, инсон маконида шахсиятга эришади, лекин инсон қанчалик зўр бўлмасин, унинг сиймосини била олмайди.

Инсоният тарихнинг нотинч давридан қанчалик узоқлашмасин, диндан, ижод ҳақиқати тушунчасидан узоқлашмайди. Дин инсоният оламида тўғри ҳаёт тарзини сақлаб қолиш учун Яратган томонидан инсониятга берилган тўғри йўлдир. Ушбу тўғридан-тўғри йўлнинг бошида Худо ҳақиқати бўш фикр шаклида эмас, ҳақиқий билим, оқилона тушунча ва мукамал тушунчага эга бўлиши керак. Чунки эзгу жамият ва давлат халқнинг тўғри диний билими ва тарбиясидан келиб чиқади. Одамни уч нарса хор қилади, улардан сақланиш керак: Биринчиси – жоҳиллик, иккинчиси – жиннилик, учинчиси – золимлик. Жаҳолат - бу илмнинг этишмаслиги, уларсиз дунёдан ҳеч нарса ўрганиб бўлмайди. Жаҳолат - бу ҳайвон. Такаббурлик бутун дунёдаги санъатнинг душманидир. Талабнинг этишмаслиги, тушкунлик, уятсизлик, қашшоқлик - барчаси шундан келиб чиқади.

Зулм инсониятнинг душманидир. Инсон зотига душман бўлса, инсондан ажратилади, йиртқич ҳайвон ҳисобига қўшилади. Ал-Фаробий айтаётган нарса инсонни, шу орқали давлатни, авлодни, миллатни сақлайдиган мукамал билимдир. Инсон борлигининг мазмун-моҳияти унинг эзгулигида кўринса, эзгу жамиятнинг калити соф дин, комил тарбия, тўғри таълим-тарбия орқали авлодларга етказилади. Ўз замонида илм ва илмга эга бўлмасангиз, илм ва илмингиз билан юртингизга ёрдам бера олмасангиз, тараққиёт бўлмайди. Ижтимоий муҳитдаги тараққиёт инсон борлиги соҳасида маънавий ривожланишдан бошланади. Маънавий камолотнинг асоси – тўғри билиш, тарих, Ватан, келажак авлод олдидаги масъулиятдир.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ақл-заковати, билими билан инсон оламига, халқига, миллатига, унинг дунёсига хизмат қилишга қодир инсон зиёли инсондир. Ҳақиқий (анъанавий) диннинг ўзи инсониятдан ақл-заковат талаб қилади. Миллий манфаат, халқ фаровонлиги йўлида бораётган инсон огоҳ, тўғри феъл-атворли, сабрли, кучли, мард бўлиши керак. Ҳақиқий зиёли инсон ўзини миллатининг хизматкори деб билади. Доно аждодларимиз айтганидек, авлод ўзига, ҳаётига зарар етказадиган ишлардан узоқ бўлгани маъқул. Инсоннинг тўғри ва тўғри билими унинг билимини сақлайди. Агар жаҳолат бўлса, жамиятдаги барча камчиликлар саводсизлик, адолацизлик, ахлоқсизлик туфайли бўлса, авлод ўз юрти келажаги учун зарур бўлган кўплаб имкониятлардан маҳрум бўлиши мумкин. Илм ва бадий характер ҳамиша инсоннинг динига, динига қувват беради. “Агар хайрихоҳ шаҳар аҳолисини оладиган бўлсак, – дейди Ал-Фаробий, – ота-боболарининг қарашларига кўра, уларда шакланган руҳий ҳолат уларнинг руҳини материядан озод қилади”. Инсон ўз муҳити, табиати, жамияти билан интеллектуал алоқада бўлиши керак. Интеллектуал алоқанинг энг юқори кўриниши соғлом фикрдир. Ота-боболаримиз она диёримиз билан асосли асосда боғланиш натижасида авлодлар манфаатларига хизмат қиладиган маданият ва тарих яратдилар.

Ал-Фаробий ғояларидан тушунганимиз, давлат халқ ва шахс маънавиятининг тўлиқлиги ва теранлиги билан мустақкамланади. Агар авлоднинг табиати юрт борлигининг асоси бўлса, юқорида таъкидлаганимиздек, тўғри эътиқод, тўғри билим, тўғри таълим-тарбия, саломатлик, табиий муҳит мусаффолиги, жамоат муҳитида хайр-эҳсон, бир-бирига нисбатан инсонпарварлик, масъулият давлатни гўзаллаштиради. Ўз зурриётини тўғри тарбиялаб, ҳимоя қила олган юртнинг авлоди ўз юртини ҳимоя қилади. Ҳар ҳолда, инсон табиати ва ижтимоий ҳаётидаги сунъийлик хайрихоҳ муҳит табиатига ётдир. Мутафаккирнинг ўзи ёзганидек, “Кўр-кўрона қаҳрамонлик қаҳрамонликка, исрофгарчилик саховатга, ҳазил-мутойиба ўткир тилга, баджаҳллик дўстликка, ўзини камситиш камтарликка, уятчанлик – ҳалолликка ўхшайди. Бу чеккалар орасида биз табиатан яшашга кўпроқ мойил бўлганларимиз бор, шунинг учун биз улардан кўрқишимиз керак. Жиддий ишда жасорацизлигимиз, табиатимизда мойил бўлган очкўзлигимиз бунга мисолдир”. Жамоат муҳитида одамларнинг бир-бирига муносабати асосидаги ҳақиқийлик миллий ўзига хослик даражасини оширади. Мамлакат манфаати билан боғлиқ муаммоларни сохта нарсалар билан ҳал қилиб бўлмайди. Самимият, Тўғри характер, шубҳасиз, ўсиб келаётган авлоднинг тўғри йўналишига (тарбиясига) ҳисса қўшади. Фаробий фикрича, ҳар бир нарсанинг чегараси бор, ундан ташқарига ҳеч нарса чиқа олмайди. Масалан, қаҳрамонликнинг чегараси тарихдир, ҳар қандай қаҳрамонлик тарихдан ошмайди, тарихдан ошиб кетмайди, унинг уяси тарихдир. Худди шундай, сохта одатда жамият ва замон доирасидан чиқмайди, жамият эҳтиёжи, замон талаби чинакам характерни талаб қилади, вақти келганда аниқланиб боради.

Фаробий фикрича, инсонни табиатан душман деб ўйлаш нотўғри. Хайр-еҳсон инсон табиатида бор. Маънавий ҳаёт чегараси инсондан эҳсон ва эзгуликни талаб қилади. 20-аср бошларида яшаган ғарб олимлари буни “чегарадаги вазият” деб изоҳладилар. Демак, инсон ҳаётининг қадри, гўзаллиги унинг тўплагани билан эмас, авлоди, юрти учун қилган ишлари билан ўлчанади. Худди шундай Ал-Фаробий фалсафасида ўрганилган хайр-эҳсон ва эзгулик муаммолари ҳам инсоният учун умумий бўлиб, унинг табиатининг моҳиятини очиб берувчи, инсон шахсият хусусиятларини тарих қатламларидан олиб ташлайдиган қадриятдир. Ривожланган давлатни инсонни эъзозлаган, асл қадриятларини улуғлаган ва асраб-авайлаган, келажак авлодга динга, эл-юртга, табиатга ҳурмат кўрсатишга ўргатган, унинг қадриятларини мерос қилиб оладиган юртгина барпо этади.

Давлатнинг хайр-саховати жамият онгининг барча турларини (дин, маориф, тарих, маданият, санъат, фан, ҳуқуқ ва бошқалар) сақлаган ва ундан эҳтиёткорлик билан фойдалана олган инсон, жамиятнинг маънавий бойлигидадир. Унинг фаолияти, вакили шахсда меҳр-мурувватни уйғота олади, шахс шахсияти давлатни хайрихоҳ давлат (шаҳар) даражасига олиб чиқади. Фаробий: “Диний эътиқодлари қандайдир эски хурофотларга асосланган бўлса, шаҳар жоҳил ёки адашган шаҳар бўлиб чиқади”. Ижтимоий муҳитдан ажратилмаган, таълим-тарбия, эътиқод, дунёқараш билан ўзлаштирилмаган, ўз юрти келажagini ўз келажаги билан уйғунлаштира оладиган, аждодлар тажрибасига ҳурмат билан қарайдиган инсон хайрихоҳ инсондир.

Натижа. Давлатга ёрдам қўлини чўзиш тарихда қолиб, кейинги даврларда ҳам шарафга сазовор бўладиган улкан хайрия тимсолидир. Юрт, халқ, авлод учун ақлли, малакали, малакали ва чидамли бўлиш. Фаробий ўз бойлиги ва қудратига

ишонган давлат ҳақида “...шаҳар бир-бири билан урушиб, жанг қилсин, деб қарор қилдилар, бу шаҳарлар унвонлари йўқ, уларда тартиб йўқ ва бу ерда бошқаларга нисбатан улар кўпроқ ҳурматга сазовор ёки кўпроқ ҳеч ким имтиёзга лойиқ эмас. Уларнинг фикрича, ҳар ким ўз қўлидаги барча яхшиликлардан бемалол фойдаланиши, ўзи учун фойдали бўлган нарса учун бошқаларга қарши курашиши керак ва шу тариқа барча душманларини енгган киши энг бахтли инсон ҳисобланади. Буларнинг барчаси шаҳарда жоҳил шаҳарларга хос кўплаб қарашларнинг туғилишига сабаб бўлади” - деб ёзган. Бунинг пировард маъноси бировнинг тақдирига зиён етказмаслик, бировнинг шаънига, насл-насабига тегмасликдир. Агар ижтимоий муҳитда жаҳолат кучаса, жамиятда беқарорлик юзага келади. Ўтмишни ўйламайдиган, бир-бирини қўллаб-қувватламайдиган, тўғри сўзда тўхтамайдиганлар, жаҳолатнинг ўсишига етакловчилардир.

Ал-Фаробий икки давр, икки минтақа, ўрта асрлар ва янги давр, Шарқ ва Ғарб маданиятларининг ўзига хос хусусиятлари ва таълимотларини чуқур ўрганиб, инсоният цивилизацияси келажagini чуқур англай олган мутафаккир эди. У инсониятга ўзи улғайган муҳитдан, саёҳат қилган жойлардан тўплаган билимларини, дин таълимотларидан ўрганган илмларини тақдим этди ва шу орқали инсониятнинг янги цивилизацияси учун намуна бўладиган хайрия намунасини яратди.

Хулоса. Ал-Фаробий таълимотида нафақат ўз даврининг, балки бугунги инсоният жамиятининг ҳам манзараси бор. Биринчи сабаб, яъни жамиятда ижод соҳиби ҳақида тўғри диний билимларнинг мавжудлиги, ўз-ўзига эгалик, худбинлик, буларнинг барчаси мутафаккир томонидан ўз даврида кенг таҳлил қилинган. Инсониятнинг иккинчи устози деб аталган Ал-Фаробийнинг фикрича, маданиятнинг қудрати музокара қилишдир. Давлат ва халқ бир йўналишда бир-бирини қўллаб-қувватлайди. Келишувга эришишнинг асосий белгиси тушуниш, тушуниш, халқнинг давлатни тушуниши, давлатнинг халқ аҳволини тушунишидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Қазақ халқының философиялық мұрасы: жиырма томдық. Т. 3. Әл-Фараби философиясы / құраст., алғы сөз Ә. Нысанбаев, Ғ. Құрманғалиева; Т. Ғабитов ж. б.– Астана: Аударма, 2005. – 494 б.
2. Бердибай Р. Образ аль-Фараби в художественной литературе // Аль-Фараби и развитие науки и культуры стран Востока. А., 1974, стр. 84-86. Тусупова А.К. Образы аль-Фараби и исторических личностей в прозе А.Алимжанова // Наследие аль-Фараби и мировая культура. А., 2001, стр. 463-469. Ананьева С.В. Путь учителя – путь к людям (Аль-Фараби в литературе Казахстана) // Наследие аль-Фараби и мировая культура. А., 2001, стр. 456-462.
3. Философияның дінге қатынасы: Әл-Фарабидің философиялық мұрасынан / ауд. Ж. Мүтәліпов // Қазақ халқының философиялық мұрасы және әлемдік философия.– Астана, 2009. – Б. 40–47.
4. Қасаева, М. Әл Фарабидің дидактикалық мұрасын дәйектеуші – Ақжан әл Машани / М. Қасаева // Ұлағат. – 2010. – № 5. – Б. 100.

5. Nusratullayevich, P. T. B. (2022). The role of alisher Navoi's spiritual heritage in the moral education of youth. *EPRA International Journal of Research and Development (IJRD)*, 7(4), 38-39.

6. Туробов, Б. Н. (2022). ШАРҚШУНОС ЕЭ БЕРТЕЛЪС МУТАФАККИР АЛИШЕР НАВОЙИ ИЖОДИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ОМИЛЛАРИ ТЎҒРИСИДА. *ФИЛОСОФИЯ И ЖИЗНЬ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ*, (SI-2).

7. Hamdamova, M., & Turobov, B. (2020). An introduction to ancient philosophy in Beruni's works. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(S1), 676-681.